

маліями особистісного функціонування та в правослужняних осіб без особистісних розладів.

Таким чином, дослідження ціннісно-змістовних структур особистостей зі специфічними розладами дозволяє наблизитись до розуміння психологічних причин протиправної поведінки та виявлення глибинних детермінант кримінальності аномальних особистостей. Загально визнана позиція, що полягає у визнанні криміногенної ролі дисгармонії ціннісних систем та необхідності спрямованості корекції на модифікацію провідних змістовних відношень особистості, перебудову її «картини світу» має конкретне переломлення в результатах цього дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зотова О.И. Проблемы отклоняющегося поведения / О.И. Зотова // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. – М. : Наука, 1976. – С. 343–365.
2. Зябкина И.В. Нарушения волевой регуляции деятельности у больных шизофренией и психопатических

личностей / И.В. Зябкина // Вопросы психологии. – 1995. – № 5. – С. 116–133.

3. Кудрявцев И.А. Особенности регуляции деятельности психопатических личностей смысловыми (мотивационными) установками / И.А. Кудрявцев, Ф.С. Сафуанов, Ю.А. Васильева // Журнал неврологии и психиатрии. – 1985. – № 12. – С. 1837–1842.

4. Фанталова Е.Б. Об одном методическом подходе к исследованию мотивации и внутренних конфликтов / Е.Б. Фанталова // Психологический журнал. – 1992. – Т. 12, № 1. – С. 107–117.

5. Шестопалова Л.Ф. Особенности ценностно-смысловой сферы и нарушенный механизмов социальной адаптации у психопатов, реализовавших противоправное действия / Л.Ф. Шестопалова, Т.А. Перевозная // Журнал психиатрии и медицинской психологии. – 1999. – № 2. – С. 81–92.

6. Шестопалова Л.Ф. Ценностно-смысловая сфера личности со специфическими расстройствами и склонностью к противоправному поведению / Л.Ф. Шестопалова, Т.А. Перевозная // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – № 3. – С. 66–71.

7. Шостакович Б.В. Криміногенність при психічних расстройствах и проблемы предупреждения опасных действий / Б.В. Шостакович // Российский психиатрический журнал. – 2006. – № 2. – С. 15–18.

УДК 159.9:34 (075.8)

ПСИХОЛОГІЧНА РОБОТА ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ВЧИНЕНОГО ЗЛОЧИНУ

Помацалюк А.Р., здобувач кафедри прикладної психології
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Стаття частково розкриває процес виконання експериментального дослідження в межах запропонованої нами психодіагностичної програми розвитку ефективності ресоціалізації засуджених. Наведені дані свідчать про виділення найбільш поширених психологічних розбіжностей серед груп засуджених із подібними за змістом злочинами. На основі проведеного дослідження визначено особливості психологічної роботи із засудженими в залежності від типу скоєного злочину.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, базові переконання, самовизначення, цінність власного «Я», психокорекційна робота.

Статья частично раскрывает процесс выполнения экспериментального исследования в рамках предложенной нами психодиагностической программы развития эффективности ресоциализации осужденных. Приведенные данные свидетельствуют о выделении наиболее распространенных психологических различий среди групп осужденных с подобными по содержанию преступлениями. На основе проведенного исследования определены особенности психологической работы с осужденными в зависимости от типа совершённого преступления.

Ключевые слова: ценностные ориентации, базовые убеждения, самоопределение, ценность собственного «Я», психокоррекционная работа.

Pomatsalyuk A.R. PSYCHOLOGICAL WORK WITH CONVICTS DEPENDING ON TYPE OF THEIR CRIME

This article reveals part of the process of execution of the experimental research in the framework of the proposed us psychodiagnostic program for the development effectiveness of re-socialization of prisoners. The above data testify to the selection of the most common psychological differences of crude groups of prisoners with a similar content crimes. On the basis of the study peculiarities of psychological work with the convicts, depending on the nature of the crime.

Key words: value orientations, basic beliefs, self-determination, the value of "I", psycho-correctional work.

Постановка проблеми. Сучасна кримінально-виправна політика спрямована на пом'якшення кари і посилення виховних заходів впливу на засуджених, створення гуманного середовища відбування покарання. У цьому зв'язку важлива роль у реформуванні кримінально-виконавчої системи покладається на психологічну службу, основне завдання якої, – підвищення ефективності виправного впливу на засуджених, надання їм психологічної допомоги.

Вплив на засуджених без врахування їх індивідуально-психологічних особливостей знижує ефективність виховних заходів, породжує конфліктні ситуації, посилює негативний вплив криміногенних чинників. Таким чином, вивчення індивідуально-психологічних особливостей засуджених – це особлива сфера діяльності психологічної служби, яка повинна сприяти більш успішній ресоціалізації правопорушників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що до сьогодні в області пенітенціарної психології накопичено певний багаж знань про психологічні особливості осіб, які вчинили злочин. Численні роботи вітчизняних і зарубіжних вчених (Ю.М. Антонян, В.О. Гульдман, М.Р. Дебольский, Р.Х. Єфремова, В.А. Кудрявцев, В.М. Поздняков, Е. Денхофф, Л.А. Кікендалл та інші) склали теоретичну основу психологічного забезпечення процесу реабілітації ув'язнених, які відбувають покарання у виправних установах. Визначено основні поняття і зміст психологічної підготовки засуджених до життя в нових умовах [2], вивчаються можливості роботи психологічної служби в установах державної пенітенціарної служби України [5], застосовуються різні методи психодіагностики засуджених [3], запроваджені соціально-психологічні технології індивідуальної і групової роботи із засудженими жінками в пенітенціарних умовах [1; 10], вивчається категорія особистості засудженого та її використання в теоретико-прикладних дослідженнях [6; 7], розробляються педагогічні основи ресоціалізації злочинців [4]. На наш погляд, досить актуальною є проблема визначення особливостей психологічної роботи із засудженими в залежності від типу скоєного ними злочину, так як психологічна підготовка засуджених до життя на волі є не що інше, як профілактика злочинів.

Стаття частково розкриває процес виконання експериментального дослідження, запропонованої нами психодіагностичної програми дослідження ефективності розвитку ресоціалізації засуджених у період підготовки до звільнення з пенітенціарних установ [8; 9].

Постановка проблеми. Метою дослідження є визначення особливостей психологічної роботи із засудженими в залежності від типу скоєного ними злочину згідно із змістом статей кримінального кодексу України (далі – ККУ), що перебувають на етапі підготовки до звільнення з пенітенціарних установ (від 6 місяців до 1,5 року).

Під час інтерпретації та аналізу даних за групами засуджених нами були виділені найбільш поширені психологічні відмінності досліджуваних груп із подібними за змістом злочинами. Таким чином, були виділені найбільш поширені групи досліджуваних із 9 типами злочинів.

– 1 тип «Грабiж» (40 чол.) – засуджені за ст. 186 ККУ;

– 2 тип «Хуліганство» (6 осіб) – засуджені за ст. 296 ККУ;

– 3 тип «Згвалтування» (4 чол.) – засуджені за ст. ст. 152, 153, 155 ККУ (статеві злочини);

– 4 тип «Шахрайство» (9 чол.) – засуджені за ст. ст. 189, 191, 190 ККУ (шахрайство, здирство, привласнення, придбання краденого);

– 5 тип «Наркотики» (27 осіб) – засуджені за ст. ст. 309, 307, 308 ККУ;

– 6 тип «Тілесні ушкодження» (14 осіб) – засуджені за ст. ст. 121, 122, 125 ККУ;

– 7 тип «Розбій» (10 осіб) – засуджені за ст. 187 ККУ;

– 8 тип «Вбивство» (6 осіб) – засуджені за ст. 115 ККУ;

– 9 тип «Крадіжка» (76 осіб) – засуджені за ст. ст. 185, 289 ККУ.

Усього, вибірку склали 192 засуджених чоловічої статі, які відбувають покарання у виправних колоніях м. Харкова.

Для виконання поставленої мети використовувалися такі методи дослідження: для дослідження діагностики ціннісних орієнтацій у кар'єрі використовувалася методика Е. Шейна «Якоря кар'єри», адаптована В.О. Чікер, В.Е. Винокуровою; шкала базових переконань, для поняття яким чином індивід конструє своє уявлення про навколишній світ і власне «Я», розроблена Р. Янів-Бульманом; методика самовизначення Кілпатрика і Кантрила.

Перейдемо до розгляду значущих відмінностей між групами засуджених за різні типи злочинів за методикою «Якоря кар'єри» Е. Шейна. Були виявлені відмінності за такими показниками: «Автономність у професії», «Важливість стабільного місця проживання», «Цінність власного Я» і «Самовизначення на етапі Я зараз». Статистичний аналіз зроблено за допомогою непараметричного дисперсійного аналізу Крускала-Уоллеса та медіанного тесту. На-

Рис. 1. Показник «Автономності у професії» у засуджених за різні види злочинів

Рис. 2. Показник «Стабільність місця життя» засуджених за різні види злочинів

очно показник «Автономності в професії» в засуджених за різні типи злочину показаний на рисунку 1.

Відмінності між особами, які відбувають покарання у виправній установі, за цією методикою дорівнює $p < 0,10$ і виявлена за допомогою медіанного тесту (Median Test, Overall Median = 6,20).

Як видно з рисунку 1, найбільша цінність автономності в діяльності важлива для групи засуджених за сексуальні злочини, потім для тих, хто відбуває провину за тяжкі тілесні ушкодження, наступними є злодії і грабіжники. Це означає, що вони за своїм психічним складом (особливо, ґвалтівники) занадто незалежні, ізольовані в собі, не бажать підкорятися певним правилам, законам і рахуватися з оточуючими.

Це привід для корекції з метою донесення до них думки того, що не можна жити в

суспільстві і бути незалежним від суспільства. Загалом у світі і в людських взаєминах усе пов'язано. Треба приймати це як норму життя. Людина – соціальна істота, яка не може вижити окремо, як Робінзон на безлюдному острові. Проте автономності в професії можна досягти, наприклад, якщо ви самі будете без помічників щось робити і здавати це оптом у торгівельну мережу. Є й інші варіанти, їх можна детально обговорити під час проведення психокорекційної роботи із цією категорією засуджених.

Наступна характеристика змінної виявилася ще більш диференційованою для різних груп засуджених – це важливість стабільного місця життя, тобто це місце, якому віддають перевагу в проживанні, наприклад, певний регіон, область, значиме місто або селище. Наочно показник «Важливість стабільного місця проживання» в

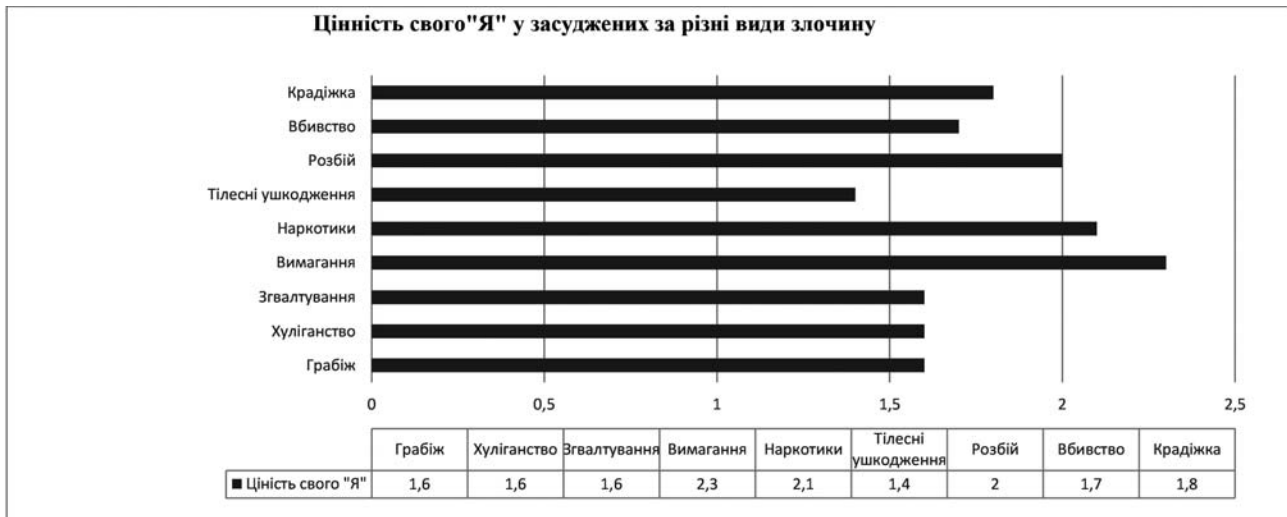

Рис. 3. Рівень вираженості «Цінності власного Я» в засуджених за різні види злочинів

засуджених за різні види злочинів показаний на рисунку 2.

За цим показником виявлено достовірні відмінності між групами засуджених за різні типи злочинів за допомогою критерію Крускала-Уоллеса: Kruskal-Wallis test: $H(df = 8, N = 192) = 17,21$ $p = 0,028$, та тесту Overall Median = 4,35, Chi-Square = 16,90, $df = 8$, $p = 0,03$.

Найменша така орієнтація виражена в тих, хто відбуває покарання за вбивство – ймовірно, складно повернутися в ту місцевість, де тебе знають як вбивцю – суспільство цього не пробачає. Не цінують стабільність місця проживання шахраї – вони теж не можуть повернутися туди, де їх шахрайство вже розкрито, у тій місцевості їм ніхто не буде більше довіряти.

З іншого боку, постійне місце проживання цінують хулігани, ті, хто засуджені за сексуальні злочини. Можливо, вони не зазнають значної провини за вчинений злочин, психологічні захисні механізми можуть допомагати знаходити прийнятне пояснення – хуліганство часто сприймається як «завзятість», «сміливість», а зґвалтування може виправдовуватися тим, що та особа, яку було зґвалтовано, сама спровокувала таку ситуацію.

Наступний значущий показник – «Цінність власного Я» відноситься до базових переконань, які сформувалися в людей за певний проміжок часу. Ці результати наочно відображено на рисунку 3, вони можуть коливатися від 1 до 6 балів; нормою вважається наявність у досліджуваних понад 3,5 балів за кожним із базових переконань.

Достовірні відмінності між групами доведено за допомогою критерію Крускала-Уоллеса: Kruskal-Wallis test: $H(df = 8, N = 192) = 19,27$, $p = 0,013$.

Варто відзначити, що така змінна, як «Цінність власного Я» найменше виражене переконання у всіх групах засуджених після змінної «Доброта людей» – ні одна з груп не досягає нормального рівня в 3,5 бала.

Томас Браун одного разу сказав: «У мене живе людина, – людина, яка ненавидить мене», зображуючи особистість, відчужену від самої себе. Припустимо, якщо іншим можна підходити з презирством, людина може принижувати самого себе. Кожна людина підходить до самого себе якимось чином. Подібно іншим значенням, почуття до самого себе формуються і зміцнюються завдяки впорядкованим реакціям інших людей. Якщо інші постійно ставляться до людини з повагою, вона починає вважати, що заслуговує такого ставлення. З іншого боку, якщо кимось постійно нехтують і насміхаються над ним, йому нічого не залишається, як звикнути, що він гідний презирства. Саме другий варіант описує наших досліджуваних – людей, у яких утворився комплекс неповноцінності.

Серед груп засуджених за різні типи злочинів найбільше себе цінують шахраї і ті, хто мав відношення до наркотичних речовин (див. рис. 3). Швидше за все це тому, що вони відчують себе нібито як бізнесмени, поважають у собі цю підприємницьку спрямованість. Це майнові злочини, вони не зробили людям прямого фізичного збитку, тому можуть не відчувати себе винними, адже шахрай і торгівець наркотиками завжди може мати для себе готове виправдання: «Вони (ті, хто постраждав) самі зробили свій вибір, самі звернулися за наркотиками, або самі прийняли рішення брати участь у моїй афері. Вони жадібні та безвольні люди. Якщо б вони не купува-

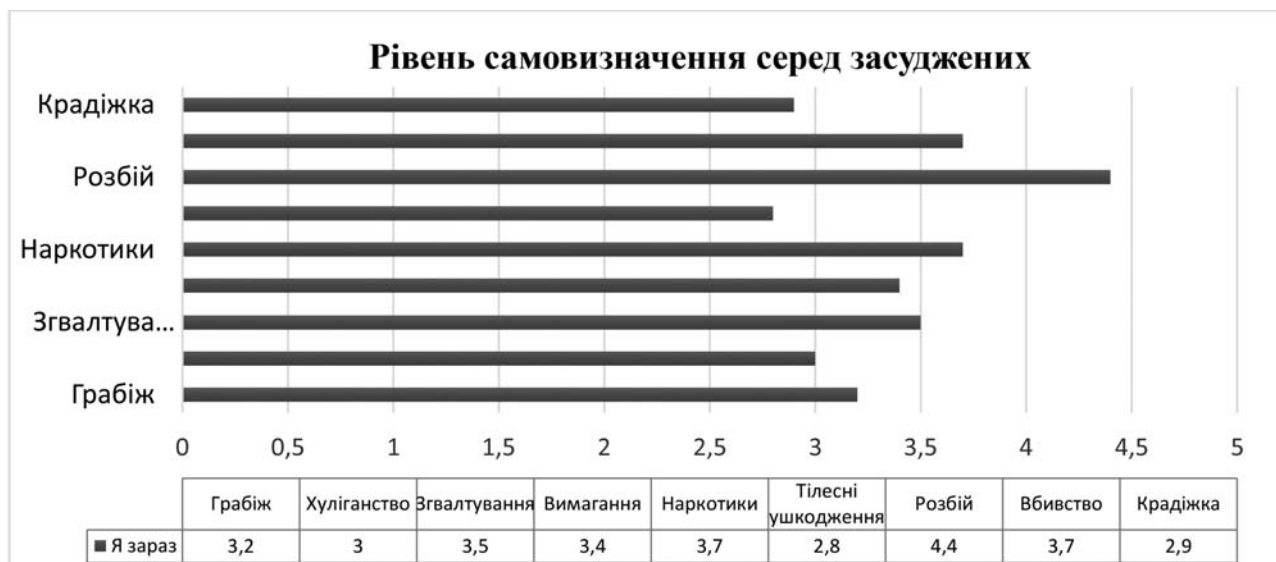

Рис.4. Рівень самовизначення засуджених між хорошим і поганим способом життя

ли (не брали участь у злочинній торгівлі) – то я б нічого і не зробив».

Високий рівень «Цінності власного Я» спостерігається в групі засуджених за розбій. Вони, на нашу думку, не переживають, не відчувають провини за свої злочини і через це вказаний показник не знижується. Це люди, які свідомо вчиняють злочин, це носії найбільш антисоціального типу мислення і поведінки, ті кого називають справжніми бандитами. Тому вони не відчувають власну провину і можуть переживати перебування у в'язниці тільки як власну помилку в тому, що вони «попалися» правоохоронним органам, не були достатньо «професійними» в уникненні покарання.

Найнижче значення має група засуджених за заподіяння тілесних ушкоджень. Це може свідчити про те, що вони найбільше жалкують про вчинений злочин, тому що такі злочини часто вчиняються в стані афекту, коли людина відчула порив гніву і не змогла стримати спонтанний порив фізичної агресії до іншої людини. Часто подібні злочини скоюються в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, але коли стан людини повертається до тверезого стану, вона починає серйозно жалкувати. Тому із цією групою необхідно проводити відповідну психокорекційну роботу в плані навчання їх контролювати і стримувати свою агресію, не дозволяти їй накопичуватися й охоплювати психічний стан.

Остання психологічна характеристика, за якою відмінності виявилися достовірні, – це показник самовизначення засуджених між хорошим і поганим способом життя (див. рис. 4).

Цей рівень визначений нами за методикою Кілпатрика і Кантрила – «Самови-

значення». За цим показником тенденція достовірних відмінностей ($p < 0,10$) з'ясована між групами засуджених за допомогою медіанного тесту (Median Test, Overall Median = 2,00; Chi-Square = 13,94, df = 8, $p = 0,08$).

Своє перебування в колонії з хорошого боку бачать засуджені, які відбувають покарання за розбій. Це можна пояснити тим, що це найбільш грубі люди (про що свідчить тип злочину), саме вони свідомо займалися кримінальною діяльністю: не можна зробити розбійний напад під впливом афекту, помилково, або через брак грошей – його необхідно планувати, заплановано зробити фізичну шкоду і матеріальні збитки постраждалим, що властиво саме закоренілим злочинцям. Тому така група злочинців найменше піддається ресоціалізації і переживає за своє становище в колонії. З таким типом людей складно працювати в плані корекції, адже це тип «твердолобих», переконаних у правильності свого способу життя, злочинців.

Найнижчий рівень самовизначення відчувають ті, хто відбуває покарання за тілесні ушкодження. Це підтверджує наші попередні міркування про те, що це засуджені, які не вміють стримувати пориви гніву, агресію, що накопичилася під впливом життєвих труднощів або несправедливості. Саме це можливо коригувати за допомогою вправ з відповідних тем управління агресією.

Висновки з проведеного дослідження. У роботі була розглянута проблема психологічної роботи із засудженими в залежності від вчиненого злочину. На підставі отриманих результатів можна зробити такі висновки:

1. Найбільша цінність автономності в діяльності важлива для групи засуджених за сексуальні злочини, потім для тих, хто відбуває провину за тяжкі тілесні ушкодження, наступними є злодії і грабіжники. Це означає, що вони за своїм психічним складом (особливо, гвалтівники) занадто незалежні, ізольовані в собі, не бажають підкорятися певним правилам, законам і рахуватися з оточуючими.

Це привід для проведення із цією категорією засуджених відповідної психокорекційної роботи з метою донесення до них думки про те, що не можна жити в суспільстві і бути незалежним від нього.

2. Не відчувають стабільності місця проживання засуджені за вбивство, тому що складно повернутися в ту місцевість, де тебе знають як злочинця – суспільство цього не пробає. До цієї групи входять і шахраї – вони не можуть повернутися туди, де їм ніхто не буде довіряти. З іншого боку, цінують свою стабільність хулігани, які не відчувають значної провини за свій злочин, вони знаходять прийнятне пояснення – хуліганство часто сприймається як «завзятість», «сміливість».

3. Показник «Цінність власного Я» є найменш вираженим переконанням у всіх груп засуджених. У зв'язку із цим вказана характеристика повинна бути виправлена психокорекційною роботою, адже людина, яка не цінує і не поважає себе, тим більш не буде поважати інших.

Підводячи підсумок аналізу відмінностей між групами засуджених за однорідні типи злочинів, необхідно сказати про те, що результати показників змінних допомогли нам з'ясувати, які слабкі і сильні сторони мають засуджені у своєму психічному стані, кримінальному мисленні, поведінці. Надалі ми обов'язково це врахуємо при проведенні психокорекційної роботи з групами засуджених.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Крейдун Н.П. Социально-психологические технологии индивидуальной и групповой работы с осужденными женщинами в пенитенциарных условиях / Н.П. Крейдун, Е.Е. Поливанова, Л.Н. Яворовская, С.Г. Яновская. – Х. : Основа, 2001. – 76 с.
2. Лактионов А.Н. Основы пенитенциарной психологии : [учебное пособие для вузов] / А.Н. Лактионов, Н.П. Крейдун, А.В. Сорока, С.И. Скоков. – Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2007. – 150 с.
3. Психодиагностика осужденных : [учеб. пособие] / В.Г. Деев, А.И. Ушатиков. – Рязань : Рязанский институт права и экономики Минюста России, 2000. – 215 с.
4. Синев В.М. Педагогические основы ресоциализации преступников / В.М. Синев, Г.А. Радов, В.И. Кривуша, А.В. Беца. – М. : МП «Леся», 1997. – 272 с.
5. Скоков С.И. Психологическая служба в учреждениях уголовно-исполнительной системы Украины / С.И. Скоков // Практическая психология и социальная работа. – 2002. – № 6. – С. 54–59.
6. Сорока А.В. Юридическая психология. Краткий курс : [учебно-методическое пособие] / А.В. Сорока. – Х., 2010. – 120 с.
7. Сорока А.В. Категория «личность» осужденного и ее использование в теоретико-прикладных исследованиях / А.В. Сорока // Вестник ХНУ Серия «Психология» : сборник трудов. – № 759. – Х., 2007. – С. 247–252.
8. Сорока А.В. Психодиагностическая программа исследования развития эффективности ресоциализации осужденных в период подготовки к освобождению из пенитенциарных учреждений / А.В. Сорока // Вестник Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина. Серия «Психология». – № 937. – Вып. 45. – Х., 2011. – С. 268–271.
9. Сорока А.В. Развитие эффективности ресоциализации осужденных в период подготовки к освобождению из пенитенциарных учреждений / А.В. Сорока // Вестник Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина. Серия «Психология» : сборник научных трудов. – № 959. – Вып. 46. – Х., 2011. – С. 178–181.
10. Яценко Т.С. Психологические основы групповой психокоррекции / Т.С. Яценко. – М. : Просвещение, 1996. – 264 с.